

שבט התשע"ז

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

**מסע בני ישראל במדבר - "ממרים הייתם" או "זכרתי לך חסד נעורידך"
לפרשת בשלח (על פי שיעור של ד"ר ברכי אליצור)**

4. וכן (תהלים צ"ה, ח'-י"א):

"אל תקשו לבבכם כמריבה כיום מסה במדבר: אשר נסונו אבותיכם בחונוני גם ראו פעלי: ארבעים שנה אקוט בדור ואמר עם תעי לבב הם והם לא ידעו דרכי: אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחתי"

5. וכן (תהילים ק"ו, י"ג-י"ד):

"מהרו שכתו מעשיו לא חפו לעצתו: ויתאו תאוה במדבר וינסו אל בישימון"
כמו כן, בנאומו ההיסטורי של נחמיה המסכם את תולדות העם הוא מבקר את עם ישראל.

6. נחמיה ט', ט"ו-י"ז:

"ולחם משמים נתתה להם לרעבם ומים מסלע הוצאת להם לצמאם ותאמרו להם לבוא לרשת את הארץ אשר נשאת את ידך לתת להם: והם ואבותינו הזידו ויקשו את ערפם ולא שמעו אל מצותיך: וימאנו לשמע ולא זכרו נפלאותיך אשר עשית עמם ויקשו את ערפם ויתנו ראש לשוב לעבדתם במרים..."

גם בנאום משנה תורה של משה, מי שהנהיג את העם בשנות הנדודים וחווה על בשרו את תלונותיהם, אין הערכה חד משמעית. בנאום הפתיחה (דברים א') מושמעת תוכחה קשה על תגובת העם לדברי המרגלים, אולם לא נזכרת כל תוכחה על תלונות העם למים לבשר וללחם.

בהמשך דבריו מזכיר משה את תקופת הנדודים ואת דאגת ה' למחסור העם, אך כלל לא ממקום של תוכחה.

7. דברים ב', ז':

"כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידך ידע לכתך את המדבר הגדל הזה זה ארבעים שנה ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר"

אדרבא, כשמשה משמיע את חששו ממציאיות של שכחת ה' למראה הצלחה כלכלית בארץ ישראל, הוא מזכיר את מוראות המדבר מנקודת מבט המגלה הבנה מוחלטת כלפי קשיי העם בתקופת הנדודים. דברים אלו מובאים

מסע הנדודים של עם ישראל במדבר נזכר בתנ"ך בהזדמנויות שונות, אך ההערכה כלפי התמודדותם עם תלאות הדרך איננה חד משמעית. כשמעשי העם בעגל ובמרגלים נזכרים בנאומים היסטוריים ההתייחסות אליהם היא, כמובן, כאל חטא מפורש. אולם, מה מעמדן של תלונות העם ובקשותיהם למים, בשר ולחם? האם נצרבו מעשים אלו כחטא מתמשך של דור המדבר, או שמא מגלים מנהיגי העם לדורותיו הבנה ללב עם שיצא ממאורת נוגשים וזקוק לזמן של הסתגלות, ומכירים בצרכי נוודים במצוקות המדבר?

מוכרת וידועה נבואת ההתרפקות על עבר העם בפי ירמיהו.

1. ירמיהו ב', ב':

"כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעורידך אהבת פלולתיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה"
אולם כנגדה מוצבים דברי ביקורת קשים על קשיות עורפו של העם, כפיות הטובה שלו, מריו וחטאיו. לדוגמא, בסקירתו ההיסטורית של יחזקאל נאמרים דברי האשמה קשים על הפרת חוקי ה' ומשפטיו.

2. יחזקאל כ', י"ג:

"וימרו בי בית ישראל במדבר בחקותי לא הלכו ואת משפטי מאסו אשר יעשה אתם האדם וחי בהם ואת שבתתי חללו מאד ואמר לשפך חמתי עליהם במדבר לכלותם"

גם בפיו של משורר תהילים מודגשת כפיות הטובה של העם.

3. תהלים ע"ח, י"ג-כ':

"בקע ים ויעבירם ויצב מים כמו נד: וינחם בענן יומם וכל הלילה באור אש: יבקע צרים במדבר וישק פתהמות רבה: ויוצא נוזלים מסלע ויורד פנהרות מים: ויוסיפו עוד לחטא לו למרות עליון בציה: וינסו אל בלבבם לשאל אכל לנפשם: וידברו בא-להים אמרו היוכל אל לערף שלחן במדבר: הן הנה צור ויזובו מים ונחלים ישטפו הגם לחם יוכל תת אם יכין שאר לעמו"

ה. תבערה.

19. במדבר י"א, א'-ג':

א ויהי העם כמתאננים רע באזני ה' וישמע ה' ויחר אפו ותבער-בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה. ב ויצעק העם אל-משה ויתפלל משה אל-ה' ותשקע האש. ג ויקרא שם-המקום ההוא תבערה כפי-בערה בם אש ה'.

ו. קברות התאוה.

20. שם י"א, ד'-ל"ה:

ד והאספסף אשך בקרבן התאוה תאוה וישבו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכלנו בשר. ה זכרנו את-הדגה אשר-נאכל במצרים חנם את הקשאים ואת האבטחים ואת-החציר ואת-הבצלים ואת-השומים. ו ועתה נפשנו יבשה אין כל בלתי אל-המן עינינו.

ז. מרגלים.

21. שם י"ד, א'-כ"ג:

א ותשא כל-העדה ויתנו את-קולם ויבכו העם בלילה ההוא. ב וילנו על-משה ועל-אהרן כל בני ישראל ויאמרו אלהם כל-העדה לו-מתנו בארץ מצרים או במדבר הזה לו-מתנו. ג ולמה ה' מביא אתנו אל-הארץ הזאת לנפל בחרב נשינו וטפנו יהיו לבז הלוא טוב לנו שוב מצרימה. ד ויאמרו איש אל-אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה.

ח. מי מריבה.

22. שם כ', א'-י"ג:

א ויבאו בני-ישראל כל-העדה מדבר-צן בחדש הראשון וישב העם בקדש ותמות שם מרים ותקבר שם. ב ולא-היה מים לעדה ויקהלו על-משה ועל-אהרן. ג וירב העם עם-משה ויאמרו לאמר ולו גוענו בגוע אחינו לפני ה' ד ולמה הבאתם את-קהל ה' אל-המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו. ה ולמה העליתנו ממצרים להביא אתנו אל-המקום הרע הזה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשותות. ו ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל-פתח אהל מועד ויפלו על-פניהם וירא כבוד-ה' אליהם.

ט. הסיבוב בארץ אדום.

23. שם כ"א, ד' -ט':

ד ויסעו מהר ההר דרך ים-סוף לסבב את-ארץ אדום ותקצר נפש-העם בדרך. ה וידבר העם בא-לקים ובמשה למה העליתנו ממצרים למות במדבר כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל. ו וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים וינשכו את-העם וימת עם-רב מישראל.

אנו ננסה, בעקבות ד"ר אליצור, לעמוד על הנתונים המובלעים בכתוב המסייעים לקורא להבחין בין רמת הצדק שבתלונות, נשווה בין אופני בקשת העם ואופי המבקשים ונבחין בשוני שבין תגובות ה' על כל אחת

מה-זאת עשית לנו, להוציאנו ממצרים. יב הלא-זה הדבר, אשר דברנו אליך במצרים לאמר, חדל ממנו, ונעבדה את-מצרים: כי טוב לנו עבד את-מצרים, ממתנו במדבר. יג ויאמר משה אל-העם, אל-תיראו--התיצבו וראו את-ישועת ה', אשר-יעשה לכם היום: כי אשר ראיתם את-מצרים היום--לא תספו לראתם עוד, עד-עולם. יד ה', ילחם לכם; ואתם, תחרשון. ב. מרה.

16. שמות ט"ו, כ"ב-כ"ו:

כב ויסע משה את-ישראל מים-סוף, ויצאו אל-מדבר-שור וילכו שלשת-ימים במדבר, ולא-מצאו מים. כג ויבאו מרתה ולא יכלו לשתת מים ממרה, כי מרים הם; על-כן קרא-שמה, מרה. כד וילנו העם על-משה לאמר, מה-נשתה. כה ויצעק אל-ה', ויורה ה' עץ, וישלף אל-המים, וימתקו המים; שם שם לו חק ומשפט, ושם נסהו. כו ויאמר אם-שמוע תשמע לקול ה' אלקיך, והישר בעיניו תעשה, והאזנת למצותיו, ושמת כל-חקיו--כל-המחלה אשר-שמתי במצרים, לא-אשים עליך, כי אני ה', רפאך. ג. מדבר סין.

17. שמות ט"ז, א'-ל"ה:

א ויסעו, מאילם, ויבאו כל-עדת בני-ישראל אל-מדבר-סין, אשר בין-אילם ובין סיני--בחמשה עשר יום לחדש השני, לצאתם מארץ מצרים. ב וילינו (וילונו) כל-עדת בני-ישראל, על-משה ועל-אהרן--במדבר. ג ויאמרו אלהם בני ישראל, מי-יתן מותנו ביד-ה' בארץ מצרים, בשבתנו על-סיר הבשר, באכלנו לחם לשבע: כי-הוצאתם אתנו אל-המדבר הזה, להמית את-כל-הקהל הזה ברעב. ד. רפידים.

18. שמות י"ז, א'-ז':

א ויסעו כל-עדת בני-ישראל ממדבר-סין, למסעיהם--על-פי ה'; ויחנו, ברפידים, ואין מים, לשתת העם. ב וירב העם, עם-משה, ויאמרו, תנו-לנו מים ונשתה; ויאמר להם, משה, מה-תריבון עמדי, מה-תנסון את-ה'. ג ויצמא שם העם למים, וילן העם על-משה; ויאמר, למה זה העליתנו ממצרים, להמית אתי ואת-בני ואת-מקני, בצמא. ד ויצעק משה אל-ה' לאמר, מה אעשה לעם הזה; עוד מעט, ויסקלני. ה ויאמר ה' אל-משה, עבר לפני העם, וקח אתך, מזקני ישראל; ומטד, אשר הפית בו את-היאר--קח בידך, והלכת. ו הנני עמד לפניך שם על-הצור, בחרב, והפית בצור ויצאו ממנו מים, ושתה העם; ויעש כן משה, לעיני זקני ישראל. ז ויקרא שם המקום, מסה ומריבה: על-ריב בני ישראל, ועל נסתם את-ה' לאמר, היש ה' בקרבנו, אם-אין.

היו ביניהם מי שהתעקשו להפריך את דברי הדיבה ולהרגיע את חשש העם. תלונת העם במסע אל ארץ אדום מלווה בתיאור מצב סובייקטיבי, ללא הסבר לפשר קוצר העם. לכן טוענת ד"ר אליצור, כבר באקספוזיציה (תמונת הרקע ונקודת המוצא) של כל אחד מהסיפורים ניתן להבחין בין רמות הצדק שבתלונות.

היבט ב' - כינוי המתלוננים

בסעיף הקודם השוינו את תיאור המצב שקדם לתלונה כאמצעי מבחן למידת הצדק שבהשמעתה. בין אם מדובר בתלונה מוצדקת, ובוודאי כשהיא איננה, אופן השמעתה וזהות המשמיעים אותה מהווים אף הם פרמטרים חשובים להערכתה.

כאשר בוחנים את תיאור התלונות רואים, שהכתוב דואג להבחין בין כינויי המתלוננים, ולמעשה, ארבעה כינויים מבחינים בין התלונות:

- א. בני ישראל.
- ב. העם.
- ג. כל עדת בני ישראל/כל העדה.
- ד. האספסוף.

לדעת ד"ר אליצור, הכינויים מבחינים בין תלונה ספונטנית ואינסטינקטיבית המושמעת מבעלי מצוקה המכונים 'בני ישראל' או 'העם', לבין התארגנות קבוצתית מתוכננת 'כל עדת בני ישראל' או 'כל העדה'.

הרמב"ן בפרשו מבחין בין הכינויים, אולם על פי דבריו גם הכינוי 'העם', אף ללא הדגשת המילה 'כל', מורה על התארגנות.

26. רמב"ן שמות י"ד, י"א-י"א:

"...ויצעקו בני ישראל אל ה', כי הטובים בהם צעקו אל ה' והנשארים מרו בדברו. ולכך אמר אחר כך (להלן פסוק ל"א) וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו. לא אמר "וייראו ישראל את ה' ויאמינו" אבל אמר "העם", כי "בני ישראל" שם ליחידים, "והעם" שם להמון, וכן וילוו העם (להלן ט"ו כ"ד). וכך הזכירו רבותינו (במדבר רבה כ', כ"ג) ויחל העם לזנות (במדבר כ"ה, א'), בכל מקום שנאמר "העם" לשון גנאי הוא, וכל מקום שנאמר "ישראל" לשון שבח הוא"

הכינוי 'אספסוף' רומז אף הוא על התארגנות, אולם הפעם של קבוצה שולית ומתסיסה. על הרכבה של הקבוצה המכונה אספסוף, עמדו הפרשנים השונים והמשותף להם הוא תיאור שלילי של מעמדה.

אחת מהן. באמצעות תובנות אלו ננסה להבין את פשר ההערכה המשתנה כלפי עם ישראל בתקופת הנדודים.

היבט א' - תיאור המצב המקדים את התלונה

הפרמטר המבחין הראשון הוא תיאור המצב המקדים את התלונה בפי הכתוב.

בשלוש מתוך תשע התלונות - במדבר סין, בתבערה ובקברות התאוה - אין תיאור מקדים של המצב. ניתן להניח לאור זאת, שהתלונה איננה נובעת ממצבאות אובייקטיבית שנכפתה על הנוודים.

24. הרמב"ן עומד על החוסר של תיאור מצב העם

במדבר סין (שמות ט"ז, ב'):

"וילוו כל עדת בני ישראל על משה - היה ראוי שיספר הכתוב תחילת טענת התלונה כאשר אמר במרה (לעיל ט"ו כ"ד) וברפידים (להלן י"ז ב') ובכל התלונות, ויאמר כאן ואין בשר לאכול ואין לחם לשבוע וירעב העם ללחם"

הרמב"ן מלמד זכות על המתלוננים וטוען שעצם האזכור של מדבר סין רומז על הגורם לתלונה (הריחוק ממצרים וממקום ישוב והחשש מפני ההתמודדות עם תנאי המדבר).

ד"ר אליצור מציעה, על בסיס צמידות התלונה לתיאור שפע המים והמזון בתחנתם הקודמת באילים.

25. שמות ט"ו, כ"ז:

"וַיָּבֹאוּ אֵילָמָה וְשֵׁם שְׁתֵּים עָשָׂרָה עֵינַת מִים וְשִׁבְעִים תְּמָרִים וַיַּחֲנוּ שָׁם עַל הַמַּיִם"

שצמידות זו מעמידה את בקשת העם באור ביקורתית ורומזת שהתלונה לא באה ממצב של מחסור אובייקטיבי.

כמו כן, ניתן להבחין בשוני גם ביחס לתלונות שכן פותחות בתיאור מצב.

הכתוב מרבה בפרטי תיאור רדיפת המצרים אחרי ישראל, באופן שממחיש היטב את סיטואציית האימה בה מצוי העם (שמות י"ד, ט"ו):

"וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיֲגוּ אוֹתָם חֲנִים עַל הַיָּם כָּל סוֹס רֶכֶב פָּרָעָה וּפְרָשָׁיו וַחֲיִלוֹ עַל פִּי הַחֵירָת לִפְנֵי פַעַל צָפֹן: וּפְרָעָה הִקְרִיב וַיִּשְׂאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֵינֵיהֶם וְהָיָה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם"

התלונה במרה היא לאחר שלושה ימי הליכה במדבר ללא מים וללא תלונה מצד הנוודים. תלונת העם מושמעת רק לאחר גילוי של מקווה המים המיוחל וההבנה שהוא לא יצליח לרוות את צמאונם.

לעומת זאת, בתלונת העם על דברי המרגלים יש אמנם תיאור מצב, אולם הכתוב מדגיש כי מדובר בדיבה, וכי

הפרשנות הפנים מקראית מסייעת להבין את התהליך שקדם לתלונה.

30. דברים א', כ"ז:

"וַתִּרְגְּנוּ בְּאֵהָלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ בְּשֹׁנֵאת ה' אֲתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְתֵת אֲתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידֵנוּ"
נראה כי דברי הדיבה של המרגלים לא חלחלו לכל שכבות העם. העדה היא שמעורת את פחד העם בהמרדה. הביטוי 'ויתנו את קולם ויבכו' מזכיר את פעולת המקוננות, שתפקידן לעורר בכי בקרב אחרים. הצלחת העדה היא חלקית בלבד - 'ויבכו העם' - ורק לפנות בקר הושלם תהליך ההפחדה בקרב 'כל בני ישראל'.

תלונת העם במי מריבה מתחילה בתיאור מתון של התקלות ללא ציון זהות המתקבלים, ורק לאחר מכן מתוארת פעולת 'יריב' של העם.

בתלונת רפידיים מפרידה תוכחת משה בין שני פעלי התלונה, ואילו במי מריבה לא קיימת הפרדה זו, ויתכן ודבר זה מעיד על שוני בין קבוצות המתלוננים. על שוני זה ניתן ללמוד מהמשך הפסוקים בהם קיימת הבחנה בין 'והקהל את העדה' בציווי ה' ובין הביצוע על ידי משה 'ויקהילו משה ואהרן את הקהל'.

31. כך מפרש המלבי"ם (במדבר כ', י"ד"ה משה):

"וכבר התבאר אצלי ... שיש הבדל בין עדה ובין קהל, שבשם עדה נקראו בעת שבאו בסדר נכון זקניהם בראשיהם, שאז נקראו בשם עדה מצד הסנהדרין שהם העיקר, ובשם קהל נקראו כשיתקבצו ההמון שלא בסדר נכון ואין זקניהם בראשיהם"

העם הסובב את ארץ אדום אינו מתואר כמתלונן, אולם ההדגשה על הדיבור 'בא-להים ובמשה' ולא 'אל-להים ומשה' מלמדת על מרד.

32. כך אכן פרש אונקלוס (אונקלוס במדבר כ"א, ה')::

"ואתרעם עמא קדם ה' ועם משה נצו"

33. והתרגום המיוחס ליונתן (שם):

"והתרגו עמא בלבביהון ואשתעיאו על מימרא דיי ובמשה נצו"

היבט ד' - תוכן הבקשה

הקונקרטיים של התלונה היא מדד נוסף להערכת טיבה. מול בקשת 'מה נשתה' במרה, או 'תנו לנו מים ונשתה' ברפידיים (בקשה שלכאורה נשמעת תוקפנית יותר, אולם מצד האמת היא מורה על אמונה בכוחם של המנהיגים לתת פתרון למצוקה, בניגוד לחוסר האונים בשתי התלונות הראשונות), מושמעות תלונות מזויפות 'כמתאוננים', וכן כאלו שלא מציגות את היעד הנכסף

27. לדוגמה דברי הכלי יקר (במדבר י"א, ד' ד"ה והאספסוף):

"אבל הערב רב אשר מקורם מן המצרים שטופי זימה לא לקחו מוסר ועוד הוסיפו סרה והוציאו מן השפה ולחוץ כל מה שהרהרו תחילה בקרב לבם, וזה שאמר והאספסוף אשר מתחילה בקרבו בקרב לבו התאוו תאוה, וישבו, היינו ששבו לסורם והוציאו תלונות לחוץ ובכו"

ומסכמת ד"ר אליצור: שינוי הכינויים נותן בידינו מדד נוסף להערכת צדקת התלונה: ככל שהתלונה מתוכננת יותר מידת הצדק שבה פוחתת, שכן כשמדובר במצוקה קיומית ממשית המצוקה מתפרצת מגרונו של האדם והוא אינו מחכה להתארגנות ועידוד מצד חבריו.

היבט ג' - אופי התלונה

פעולת התלונה המתוארת בסיפורי התלונות משתנה אף היא. פעולת 'ויצעקו' או 'וילונו' נשמעת כלגיטימית יותר מפעולת 'תאוה', בכי או מרד.

28. הרמב"ן מבחין בין פעלי התלונה (שמות י"ז, א')::

"וזה טעם וירב העם עם משה, כי התלונות במקומות שנאמר בהם 'וילונו' היא תרעומת, שהיו מתרעמים על ענינם לאמר מה נעשה, מה נאכל, ומה נשתה, אבל 'וירב' שעשו עמו מריבה ממש"

ברפידיים מצאנו תאור כפול של פעולת המתלוננים, הפותחת ב'וירב' וממשיכה ב'וילן'. סיפור רפידיים דומה בעיקרו לסיפור מרה, שכן בשניהם ישנו תיאור מקדים של מחסור במים, ורק לאחר מכן תיאור של השפעת המחסור על מצב העם.

אולם, בעוד שבמרה תיאור מצב המחסור לא הוביל לתלונה וזו רק באה לאחר המצוקה, הרי שברפידיים מצאנו מריבה עם משה עוד קודם למצוקה.

נראה כי תוכחת משה 'מה תריבון עמדי' בין שני פעלי התלונה היא ששינתה את אופייה, והתלונה הבאה הושמעה בדרך ראויה ורק כאשר המצוקה פשטה בעם.

כ"ף הדמיון הנלווית לפעולת המתאוננים בתבערה, לא מותירה מקום של ספק ביחס למניעי המתלוננים, וכמובן שכך גם לגבי 'התאוו תאוה'.

ארבעה פעלים מתארים בסיפור המרגלים את מעשי העם, וקיימת הדרגתיות בתיאור שלבי התלונה.

29. במדבר י"ד, א'-ב':

"וּתְשֵׂא כָּל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכוּ הָעָם בְּלִילָה הַהִוא: וַיִּלְנוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"

34. האברבנאל בפרושו לדבריהם (שם), מלמד זוקא סגוריה על מניעי תלונתם:

"והתבונן אמרו בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשובע כי כבר נודע שבארץ מצרים הבשר הוא ביוקר רב והדגה בזול מאד ולכן אמרו בקברות התאוה זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם ולא דברו בבשר ולכן אמרו כאן שכאשר היו זוכים במצרים לאכול בשר היו מתקבצים ויושבים אבות ובנים סביב הסיר שפות הסיר שפות וזה הוא בשבתנו על סיר הבשר שהיו שם מתקבצים ומקוים מתי יתבשל הבשר לאכלה. ובהיותם שם סביב הסיר היו אוכלים לחם לשובע רוצה לומר פת לבדו כי היה אצלם החטה בזול והבשר ביוקר גדול".

תלונת האספסוף חמורה עוד יותר. בעוד ההשוואה בפי מתלונני מדבר סין היתה בין איום המוות של שממת המדבר לבין הבטחון באפשרויות הקיום במצרים, מתלונני קברות התאוה משווים בין איכות החיים בשני המקומות. איכות חיים נמדדת על פי פרמטרים רבים, ואילו המתלוננים בחרו פרמטר אחד ויחיד המעמיד את יתרונה של מצרים על פני החיים במדבר, ואף אותו הם תיארו בהפרזה מוחלטת, תוך הבעת זלזול בנס הא-לוהי המנסה להשוות את תנאי החיים המטריאליים במדבר לאלו של מצרים.

בתלונת המרגלים חלה תמורה נוספת והיא מגיעה לשיא חומריתה משני הבטים. ראשית, העדה איננה מתארת את יתרון מצרים על פני החיים במדבר ומצרים מוצגת בדבריהם כאלטרנטיבה נבחרת אפילו לארץ ישראל. בדבריהם 'נשינו וטפנו יהיו לבז' נראה כי נשכחה מהם גזרת 'כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו' של שוביהם הקודמים.

שנית, לתלונת העדה בעקבות דיבת המרגלים נוסף תכנון אקטיביסטי: 'נתנה ראש ונשובה מצרים', המהווה הפרה בוטה של הציווי הא-לוהי.

35. שמות י"ד, י"ג:

"כִּי אֶשֶׁר רְאִיתֶם אֶת מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תִסִּיפוּ לְרִאֲתָם עוֹד עַד עוֹלָם",

36. כפי שמסביר הרמב"ן:

"כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד - על דעת רבותינו היא מצות לא תעשה לדורות... כי מצרים אשר ראיתם אותם היום הקדוש ברוך הוא מצוה אתכם עוד שלא תוסיפו ברצונכם לראותם מעתה ועד עולם. ותהיה מצוה מפי משה לישראל".

תלונת דור הבנים במי מריבה מהווה תיקון לחטא המרגלים. בתלונתם לא מבוטאת עוד ערגה למצרים,

אלא רק את הערגה למציאות בלתי מושגת, כגון 'מי יאכילנו בשר'.

היבט ה' - תיאור ארץ מצרים והיחס ליציאה ממנה בפי המתלוננים

אזכור מצרים כנימוק לצדקת התלונה בפיהם של יוצאי מצרים, הוא ביטוי לכפייות טובה ואף מלמד על שיפוט מעוות וזכרון סלקטיבי של בעלי התלונה. אולם, גם כאן יש להבחין בין מתלוננים המזכירים את מצרים כמושא שאיפתם וכארץ האפשרויות המזון הבלתי מוגבלות, לבין אזכורי מצרים כתחליף למקום מוות.

ציון מצרים כמקום מועדף מוזכר בארבע מהתלונות. אולם, בעוד בתלונת הנרדפים מצרים משווה למקום שהורג את המצויים בו, הרי שבתלונת מדבר סין, בקברות התאוה ובסיבוב בארץ אדום, מצרים מתוארת כמקום מחיה מועדף על פני המדבר. התפתחות מעניינת בתלונות העם היא במי מריבה. דור הבנים לא קונה את התיאור הדמיוני והדמגוגי של אבותיהם על טוב מצרים ותלונתו עוסקת אך ורק בקשיי המדבר ובהיותו מקום שאוכל את יושביו.

השוואת תנאי המדבר לתנאי מצרים נזכרת, כפי שנאמר, רק בארבע מהתלונות, אולם אזכור היציאה ממצרים כגיבוי לתלונה מופיע כמעט בכלן. אף על פי כן גם כאן קיים הבדל בין הבעת תהייה על מטרת היציאה לבין ערגה לשוב למצרים תוך התעלמות מוחלטת משנות העינוי והעבודות בה וציוורה כפנטזיה המגשימה את מאוויי הלב של נוודי המדבר.

נרדפי המצרים ומתלונני רפידיים תוהים על פשר ההצלה, ומתארים את העדפתם למצב של עבדות על פני מצב של מוות. משוואה כזו נשמעת הגיונית ובלתי מתריסה בהתחשב במצוקת הרדיפה או הצמא הפוקדים את העם שזה עתה יצא ממצרים.

מתלונני מדבר סין משווים בין אפשרויות ההזנה של שני המרחבים. לכאורה, גם כאן ההשוואה הגיונית, שהרי מצרים בעלת מקורות המחיה המפותחים אכן מזמנת אפשרויות מאכל רחבות יותר מהמדבר השומם. אולם, המתלוננים לא מסתפקים בתיאור אובייקטיבי של ההבדלים המשכנעים מצד עצמם, ומשרבבים בתלונתם ביטויי הפרזה "בְּשִׁבְתָּנוּ עַל סִיר הַבֶּשֶׂר בְּאֶכְלָנוּ לֶחֶם לְשִׁבְעָ" (שמות ט"ז, ג') שמלמדים על הדמגוגיה שבדבריהם.

עקירת שורש החטא בעונש המרגלים נאמרת במפורש בפי ה'. העונש על המאסה בארץ חמדה נועד ליצור מצב של כמיהה בלתי ממומשת לזכות להתיישב בה.

הנחשים השרפים הנושכים את סובבי ארץ אדום מתקן את ליקוי כפיות הטובה שביטא העם בדבריו על ה'לחם הקלוקלי של המדבר. הקדוש ברוך הוא מפגיש את המתלוננים עם תנאי המדבר האמתיים, 'בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נֶחֱשׁ שָׁרָף וְעֶקְרָב' כדי לחקוק בלבם את ההכרה בחסדי ה' לכל אורך תקופת הנדודים, ואת מה שעתידי להתרחש כתוצאה של קוצר נפשם להמשיך את המסע לארץ נושבת.

לסיכום: פרשת בשלח מתארת את שיאו של תהליך היציאה ממצרים ואת מראה טביעתם של משעבדי ישראל לעיני העם. הציפיות מהדור שחוה את "הַמַּסּוֹת הַגָּדֹלֹת... הָאֵתָת וְהַמִּפְתִּיּוֹת הַגָּדֹלִים הָהֵם" גבוהות מאד, ואילו המפגש עם תלונות העם ובקשתם לשוב למצרים בהמשך הפרשה יוצר תחושת אכזבה. מסת התלונות של השנה הראשונה המרוכזת בפרשה אחת מגבירה תחושה זו ומעוררת הבנה לדברי התוכחה שמשמיע משה בערבות מואב (דברים ט', ז):

"לִמֵּן הַיּוֹם אֲשֶׁר יֵצֵאת מִצְרַיִם עַד בְּאַכְסֵי עַד הַמִּקּוֹם הַזֶּה מִמֵּרִים הֵייתֶם עִם ה'"
אולם, למול אכזבה זו מתנגנות מילותיו של ירמיהו (ירמיהו ב', ב):

"זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבֵּת פְּלוּתֶיךָ לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאַרְץ לֹא זְרוּעָה"
המחייבות אותנו בקריאה בלתי אמצעית מחודשת בסיפורי התלונות, תוך נסיון להבחין בהבטי התום והחסד המתלווים למסע.

מבט מחודש על סיפורי התלונות וההשוואה ביניהם, מסייע לנו להבחין בין תלונות אמת אובייקטיביות לתלונות שווא, בין זעקה ספונטנית לבין המרדה, בין בקשת סיוע לבין הבעת טרוניה בלבד. בעיקר, השוואה זו מעמידה את שאלת הכרת הטוב של העבר וההווה כאמצעי שיפוט מבחין לטוב ולרע של המתלוננים.

'ממרים הייתם' מאפיין את התלונות בהם העם לא "זָכְרוּ נְפִלְאוֹתֶיךָ אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּהֶם וַיִּקְשׁוּ אֶת עַרְפָּם וַיִּתְּנוּ רֹאשׁ לָשׁוּב לְעַבְדְּתֶם בְּמִרְיָם" (נחמיה ט', י"ז) ואילו 'חסד נעוריד' מתאר את בקשתם התמימה של מי שמרגישים שחיייהם מוטלים לפנייהם ורק אז צועקים אל משה 'מה נשתה'.

אלא רצון לממש את תכלית יציאת מצרים 'להביא אל ... מקום זרע ותאנה וגפן ורמון'.

בתלונת סובבי ארץ אדום מתרחשת רגרסיה, נסיגה. אמנם בדבריהם נעדרת האפשרות של חזרה למצרים, אולם הציפייה מדור הבנים הנמצא בפתחה של ארץ ישראל היא שינוי באופי התלונה והסבת המאוויים כלפי העתיד, ולא כלפי העבר. התלונה המצופה ממצייאות של 'ותקצר נפש העם בדרך', היא בקשה של קיצור הדרך לארץ ישראל 'מקום זרע ותאנה וגפן ורמון' וזבת חלב ודבש. תחת זאת, מבכה העם את תנאי המדבר הקשים ומצפה שהשינוי יחול בהם.

היבט ו' - תוצאת התלונה

תגובת ה' לתלונה משתנה בהתאם לאופי התלונה. מטרת המענה היא למלא את בקשת העם כשמדובר בבקשה מוצדקת (כך בתלונת נרדפי המצרים, במרה, ברפידים ובמי מריבה), או לעקור את שורש החטא כאשר התלונה איננה מוצדקת או כשהטענה הנלווית אליה שגויה. נרדפי המצרים חוששים לשלום, ומענה ה' מנטרל את הגורם לאימה. השורש ר-א-ה מהווה פועל מנחה בדברי משה אל העם, ומראה העלמות המוחלטת של הגורם המאיים, דבר שיחזיר לעם את הבטחון בהנהגת משה במדבר.

תלונת העם במרה עשויה לבטא את חשש העם מפני השפעתה של מכת מצרים על מימי האזור (ראו דברי הראב"ע (שמות ט"ו, כ"ו): "והנה דבר מרה הפך המכה הראשונה, כי מימי היאור היו מתוקים ולא יכלו לשתות מהם"), וגדולתם של המתלוננים היא בכך שאינם מזכירים את רצונם לחזור למצרים. מענה ה' לתלונה נותן בידיהם כללי 'חק ומשפט' שימנעו את פגיעת 'כל המחלה אשר שמת במצרים' בהם.

שורש החטא במדבר סין הוא ההשתוקקות ל'סיר הבשר' ו'השובעי של מצרים. המענה לתלונה מכיל כללי אגירת מזון המוצבים כאנטיתזה מוחלטת ל'סיר הבשר'. סיר הבשר מבטא הסתאבות חומרית המציבה את הבשר והשאיפה לשובע במוקד ההתנהלות היומיומית, ואילו הכללים הנלווים להורדת השלו והמן תוחמים את זמן האגירה ואת כמותה, ובכך הופכים אותם כאמצעי מחיה בלבד, ולא כמרכז ההווה.

תלונת העם בתבערה ובקברות התאוה גוררת עונש המחזק את הרעיון שלא הופנם בכללי המן והשלו. תגובת ה' מאפשרת לעם לחיות חנם על 'סיר הבשר' ולחוות מצב של שובע רציף, ולהבין את עדיפותם של הגבולות.